

Postanstalten- stämplarna 1939-1991

av Ingemar Wägerman

Inledning

I samband med frimärksutställningen Stockholm 86 publicerades för första gången en förteckning över de särskilda beredskapsstämplarna med beteckningen **Postanstalten** + fyrsiffrigt nummer. Försök att identifiera orterna hade gjorts under flera år, bl.a. med hjälp av försändelser som felaktigt hade stämplats med **Postanstalten**-stämplar trots att avsändarorten fanns angiven. Militära och postala myndigheter ville eller kunde inte hjälpa till: dels betraktades kopplingen mellan nummer och ort fortfarande som i viss mån hemlig, dels visade en undersökning vid Postens Försvarsavdelning att kodlistan hade förstörts år 1953. En rundfråga till ca. 200 postanstalter jämte ett upprop i fackpress gav några få pusselbitar. På Postmuseum fanns provavtryck av alla graverade stämplat, dock utan uppgift om postanstalternas namn.¹ Ett genombrott kom då jag i Postens arkiv fann en för mig dittills okänd "Nummerförteckning över inbetalningsjournaler för inrikes postanvisningar", där varje poststation hade det överordnade postkontorets nummer + litterabeteckning, dvs. samma princip som beredskapsstämplarna men annat nummersystem. Genom att jämföra antalet poststationer med antalet graverade litterastämplat kunde jag sluta mig till systemets uppbyggnad, som jag sedan försökte rekonstruera – efter att Försvarsstabens, om än med viss tvekan, givit tillstånd att publicera "den hypotetiska kopplingen nummer – plats".

.....

INGEMAR WÄGERMAN, född 1942, är högstadielärare och New Orleans-pianist. Han har tidigare publicerat bl.a. *Postanstalten-stämplat* (1986), *Trelleborg-Sassnitz 1897-1945* (1990) och *Svensk postcensur under andra världskriget* (1995), samt en rad artiklar om sjöpost, järnvägspost och militärpost i svensk och utländsk filatelistisk press.

.....

För några år sedan påträffades i den avhemligade delen av Postens arkiv ett exemplar av *Postanstaltsförteckning* där beredskapsstämplarnas nummer tillförts för hand jämte datum, som sannolikt är leveransdatum. Överensstämmelsen med 1986 års lista var drygt 98%. Ett antal oklarheter finns dock fortfarande.

På senare år har SMPS' medlemmar med Stig Bjersne i spetsen bidragit med en ständig uppdatering av materialet i *Militärpostal Tidskrift*. En ny upplaga av förteckningen är planerad, med uppgifter om graverings- och leveransdatum i den mån dessa är kända, samt ev. tidigaste och senaste kända belägg.

Postanstalten-stämplatarnas bakgrund och tillkomst

1929 utgavs en ny publikation: *Krigspostreglementet*, KrPR, som ersatte 1908 års kungörelse, instruktion och förordning om krigspost. Den gällde till hösten 1941, då en ny uppla-

ga började tillämpas. Till KrPR fogades även Kungl. Maj:ts kungörelse rörande postbehandling vid krig eller krigsfara med bl.a. följande innehåll:

*"Alla postförsändelser äro underkastade de särskilda bestämmelser, som i syfte att förbinda krigsunderrättelsers överbringande till obehöriga kunna bliva fastställda [...]"*²

De "särskilda bestämmelser" som nämns syftar sannolikt på granskning av försändelser, både civila och militära. Under 2. världskriget kontrollerade den 1938 inrättade Allmänna säkerhetstjänsten ca. 50 miljoner postförsändelser. Granskningen skedde i största hemlighet; brev ångades upp och förslöts utan att vare sig avsändare eller adressat underrättades. Ett antal postcensuranstalter inrättades, i vissa fall anknutna till s.k. förmedlingspostanstalter, FMP. Bestämmelser om censur hade för övrigt funnits långt tidigare, men de hade aldrig tillämpats i praktiken.³

Ett annat sätt att förhindra "krigsunderrättelsers överbringande till obehöriga" var att dölja förbandsbeteckningarna på militära försändelser. Efter krigsutbrottet i september 1939 användes fredsadresserna till och från de flesta inkallade förband, men från den 8 december skulle fältpostnummer och litterabeteckning användas för adressering av försändelser till och från militär personal. Under kriget användes ett stort antal nummer mellan 10100 och 90450.⁴ Adresslittera O användes av förband i norra Sverige, littera F i södra delen av landet. Försändelser till sjöstyrkor adresserades först med fartygets namn + "K. Flottan", från hösten 1942 med fyrsiffriga marinpostnummer. Till detta kan nämnas att det inrättades fältpostanstalter (totalt 70 olika nummer) vid vissa förband. För dirigering av fältpostförsändelser inrättades sorteringspostanstalter vid vissa civila postkontor.⁵

De inkallade fick inte ange uppehållsplat i sina brev. "Någonstans i Sverige", "I fält", "Upl" och liknande lägesangivelser är vanligt förekommande.

Alla uppgifter om förbandens storlek,

sammansättning och lokalisering var strängt hemliga. Eftersom man ville dölja att det överhuvudtaget fanns militärer på en viss ort räckte det inte att hemlighålla förbandens beteckningar med ett nummersystem. Även fältpostnumrens lokalisering betraktades som hemlig.

I *Mobiliseringsinstruktion för postverket*, 1930 års upplaga, finns under avd VI "Föreskrifter rörande posttjänsten under krig" bestämmelser om postförsändelsers behandling:

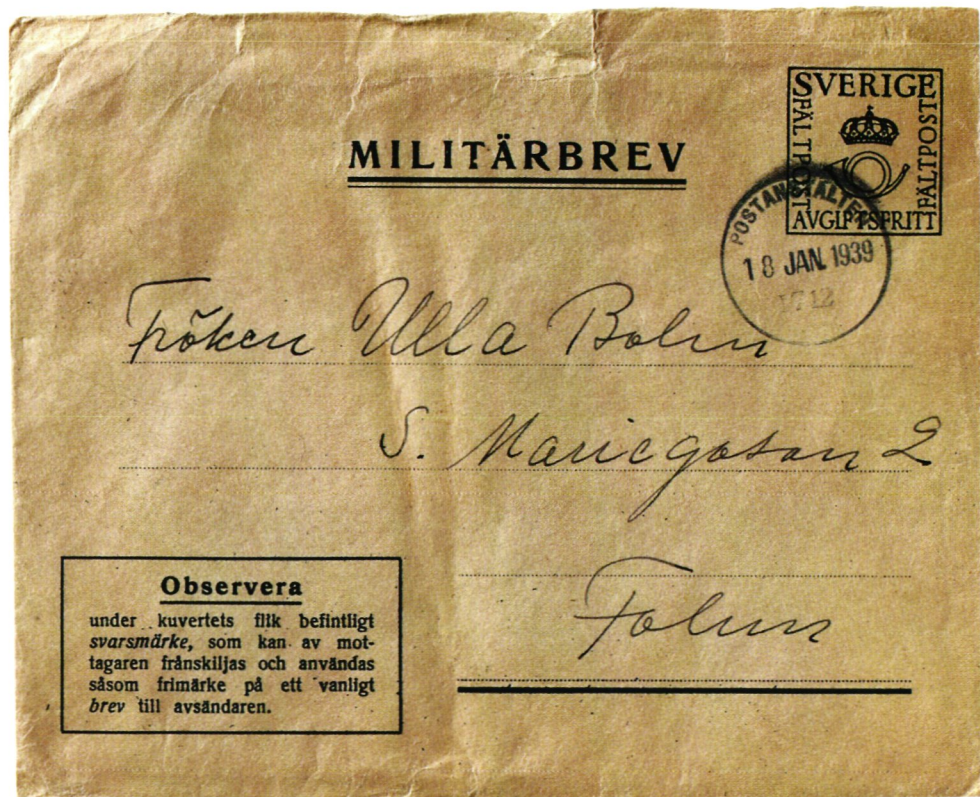
*"1. Därest från truppförband [...] till en allmän postanstalt inlämnas postförsändelser, få dessa icke föras med avtryck av inlämningspostanstaltens datumstämpel, utan skall, därest de äro frankerade, makuleringen av frankotecknen äga rum på annat lämpligt sätt, varigenom inlämningspostanstaltens namn icke förrädes."*⁶

När den förstärkta försvarsberedskapen i Övre Norrland utvidgades i december 1939 fick vissa postanstalter särskilda gummi-stämplor där ortnamnet ersatts med ordet **Postanstalten** samt ett fyrsiffrigt nummer med eller utan litterabeteckning. Stämplorna omnämns för första gången i cirkulär den 20 december:

*"Vid vissa postanstalter, vilka härom erhålla närmare underrättelser från generalpoststyrelsens militärbyrå, skall avgående post från försvarsväsendet eller vid detsamma tjänstgörande personal icke stämplas med postanstaltens ordinarie datumstämpel utan medelst en särskild stämpel."*⁷

Innan datumstämplor levererats skulle makuleringen göras med rödpenna enligt meddelande från postdirektören i Boden till bl.a. postmästarna i Kalix, Haparanda och Övertorneå (19.12.) samt Luleå (20.12.)⁸

Kalix (1712) fick sin **Postanstalten**-stämpel den 22.12.39 och ytterligare ett 10-tal stämplor levererades följande dag till bl.a. Karungi, Morjärv och Övertorneå. Det tidigaste kända bruksavtrycket är från 24.12.1939. (Boden 1702). På Fig. 1 visas ett brev från Kalix med datum 18 Jan 1939, men här har man glömt att byta årtal – det skall givetvis vara 1940.

Figur 1.

Användningsområden

Postanstalten-stämplarna (i fortsättningen förkortade PA-stpl) var civila stämplat i motsats till fältpoststämplarna. De skulle i princip användas på alla försändelser från avsändare med fältpostadress, med undantag av inbetalningskort, som stannade kvar hos postverket och därför inte utgjorde någon sekretessfara. Efter kriget kom mer detaljerade bestämmelser.

I instruktionerna till postanstalterna klargjordes bl.a. att stämplarna inte fick användas på försändelser där ortnamnet fanns utsatt i adressen. Sannolikt har man inte varit medveten om att ortnamn i vissa fall (i början av kriget) skulle skrivas ut jämte fältpostnummer, bl.a. på post till och från landstörmsförband (fältpostnummer i 60000-serien). På sådana försändelser avslöjas direkt var en viss PA-stpl använts.

Även andra liknande misstag förekom ofta. Omvänt inträffade det då och då att vanliga datumstämplar användes på post med fpl-nummer.

Om man av misstag använt en vanlig datumstämpel fick man försöka dölja ortnamnet med PA-stpl eller på annat vis. Fig. 2 visar ett tjänstebrev (Militärexpress) där stämpeln Stockholm 5 dolts av PA 1319. Det finns också exempel på motsatsen, där civila brev av misstag stämplat med PA-stpl, som sedan överstämplat med vanliga stämplat.

Eftersom det visade sig att föreskrifterna "i flera fall icke iakttagits" påminde generalpoststyrelsen i cirkulär den 23 april 1941 om angelägenheten av att bestämmelserna följdes.⁹ I oktober 1942 kom ytterligare en påminnelse¹⁰ jämte kompletterande föreskrifter, där samarbetet mellan postala och militära myndigheter framhölls:

Figur 2.

"Därvid bör förbud stadgas mot nedläggning av sådan post i de för allmänheten uppsatta brevlådorna. Eventuellt kan för militärpost uppsättas särskild brevlåda, som tömmes antingen av förbandets personal eller, där så låter sig göra, av postverkets personal."

Ett par anslag med texten "OBS! Endast för post från militär personal" (grön färg) resp "OBS! Icke för post från militär personal" (röd färg) har påträffats i Postens arkiv. De har tryckdatum "Pv.tr.Sth.1940". Det förekom att försändelser lades på fel låda, vilket kunde medföra att civila försändelser av misstag stämplades med PA-stämpel efter att ha inkommit bland militärposten och omvänt.

Ett tredje påpekande kom i maj 1943 efter att det kommit "upprepade anmälningar" att föreskrifterna inte följdes.¹¹ I det sammanhanget påminnes också om att militärpost som inlämnats till ett postombud skulle lämnas i ostämplat skick till utväx-

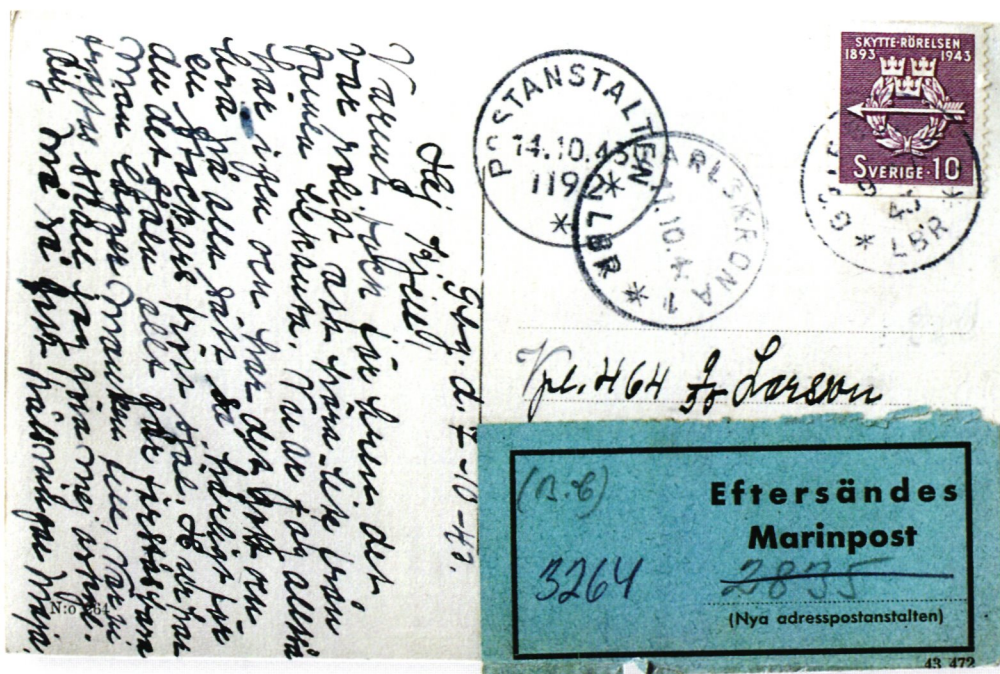
lande postanstalt, eftersom postombuden inte hade PA-stpl.

De inkallade använde till största delen militärbrev och -kort. PA-stpl förekommer därför mindre ofta på frankerade brev. Vykort var egentligen bannlysta, men det förekommer exempel där både ort och förband avslöjas. Det finns drastiska exempel på vykort där texten och ibland även delar av motivet har skrapats bort.

Filateliskt inspirerade försändelser förekommer men är inte särskilt vanliga. Eftersom numren var hemliga tillgodosåg man normalt inte filatelistiska önskemål om "orderstämpling".

Andra områden där PA-stämplat (mindre ofta) förekommer är t.ex. retur och eftersändning. Vykortet på Fig. 3 har eftersänts ett antal gånger. Karlskrona-stämplarna borde inte ha använts eftersom kortet är adresserat till mp-nummer. Nya Varvet 2 har däremot korrekt använt PA 1192.

Militärpaketetiketter och brev med svars- märken kunde stämplas med PA-stämpel -

Figur 3.

om avsändaren också var militär! Etiketterna skulle frankeras, men exemplaret på Fig. 4 saknar frimärken. Antingen var det ett portofritt paket eller också har frankeringen gjorts på paketet.

Huvudsyftet med stämplarna var ju att militära avsändares uppehållsplat inte skulle röjas. Tydligt gällde sekretessen även internt inom Postverket eftersom stämplarna även kan påträffas på brevbuntetiketter (Fig. 5).

I den tidigare nämnda paragrafen i MIP sägs också att rek och ass samt vanliga paket skulle förses med särskilda nummeretiketter "som vid krigstillfälle komma att utsändas till postkontoren". På postanvisningar och inbetalningskort skulle i stället för det fastställda journalnumret anges "den särskilda beteckning postkontoret erhållit å förenämnda nummeretiketter".

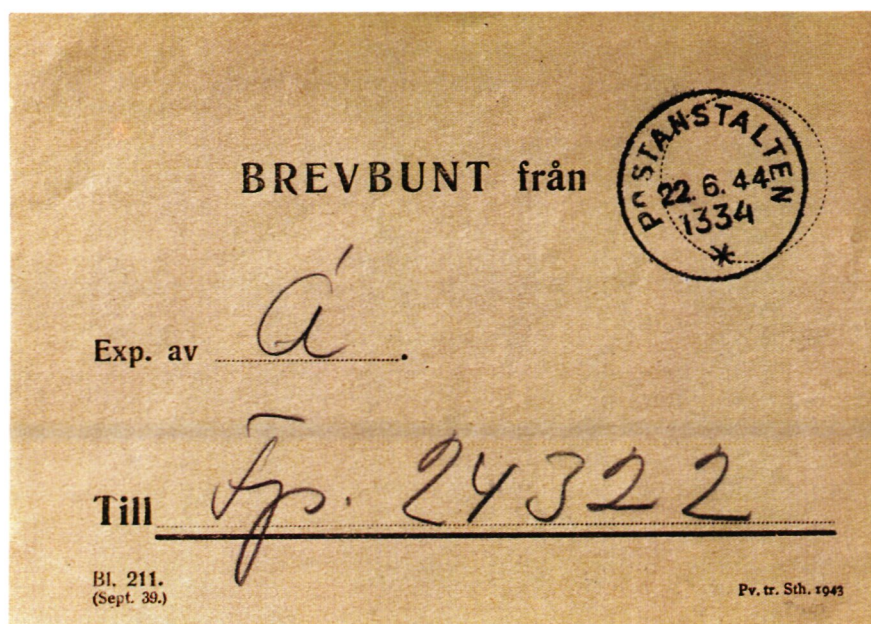
Reketiketter med tryckt nummerbeteckning är bara kända från Kristianstad (Postanstalten 1029) och Åhus (= 1082), men bör ha funnits även på andra orter. Tre olika

typer har påträffats: 1) med texten "Postanstalten" + nummer (både 1029 och 1082), 2) med text "Inlämningspostanstalt" + nummer 1029 samt 3) med enbart nummer 1082. Ass- och paketetiketter med tryckt beteckning är såvitt bekant inte kända.¹²

En del postanstalter använde helt neutrala etiketter av typen Bl. 60 (Fig. 6-7) som började tryckas i januari 1930. Neutrala ass- och paketetiketter har däremot inte påträffats. Att man vid postanstalterna inte kände till numrens lokalisering framgår av det militärärende som ses på Fig. 6. Brevet var obeställbart och returnerades från Gävle med anteckningen "Retur avs. Postanstalt 1361." Nästa illustration (Fig. 7) visar ett liknande brev, som dock enligt baksidesstämpeln passerat postkontoret Marinpost 40 (= marinstaben) och troligen där försetts med returanteckningen "Oskar-Fredriksborg". Dessa två brev är dessutom exempel på att en poststation som beforderades till postexpedition fick nytt nummer. Oskar-Fredriksborg var poststation under Stock-

Figur 4.

Figur 5.

Figur 6.

Figur 7.

Figur 8.

Figur 9.

holm 1 (1313L) och blev senare postexpedition (1361*).

Det kan för övrigt nämnas, att neutrala etiketter fanns ända fram tills PA-stämplarna drogs in. Sådana etiketter var inte bara avsedda för beredskapsändamål utan användes t.ex. vid tillfälliga kassaexpeditioner. I vissa fall har liknande etiketter men i modernare utförande använts som nödlösning.

I ett cirkulär i december 1939 ges en annan anvisning än ovanstående ur MIP:

*"Då fråga är om assurerade och rekommenderade försändelser samt paket, skall postanstalternas namn bortklippas från nummerskyllen. Å postanvisningar skall journalnummer icke anges."*¹³

Ett rek med avklippt etikett visas på Fig. 8. Det är avsänt från ett I 15-förband, som efter den tyska invasionen 9 april skulle försvara Onsalahalvön från ett eventuellt angrepp mot Göteborg, och stämplat PA 1032 = Kungsbacka. I det övre vänstra hörnet finns en otydlig blyertsanteckning "Avsändes! A. Pettersson, korpral" – enligt bestämmelserna skulle befäl kontrollera att adresser etc. var korrekta. Det vanligaste sättet var annars att riva bort ortnamnet från etiketten (Fig. 9). Ibland gjordes det så slarvigt att delar av

namnet mer eller mindre tydligt kunde urskiljas. Det hände att man helt missade att riva bort namnet eller att man gjorde ett halvhjärtat försök att stryka över namnet (Fig. 10). Denna försändelse är för övrigt felbehandlad på inte mindre än tre sätt: militärbrev fick inte rekommenderas, ortnamnet skulle rivas bort och avsändare skulle anges. I enstaka fall förekommer rek från poststationer med rek-etikett från det överordnade postkontoret.

Ett filatelistiskt rek, avsänt av en apotekare, visas på Fig. 11. Adressaten hade en förkärlek för okonventionella försändelser! "Kompanistämpeln" Fältpost 464 81 skulle inte användas som makuleringsstämpel, men antagligen hade detta skett redan vid förbandet (1. sjvförrådsplut T3). Postanstalten i Porla, där förbandet låg, accepterade tydligen, eftersom brevet har ankomstnummerstämpel och tycks ha befordrats korrekt. Det korta ortnamnet har klippts bort, men nederdelen av bokstäverna syns. En liknande försändelse till samma adressat men med annat fp-nummer, har avtryck av Porlas PA-stämpel 1535 B.

Paketadresskort med avklippta etiketter

Paki

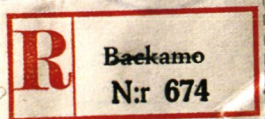
Tu/ Lystrubolast

Tucci

1217

MILITÄRBREV

Obs!

Under kuvertets flik befintligt
svarsmärke kan av mottagaren
fränskiljas och användas såsom
frimärke å till person vid krigs-
makten adresserad brev försän-
delse om högst 500 grams vikt.
Innehållet får dock endast utgöras
av meddelanden eller trycksaker.

Tu Brigitta Nordström

Gibreltagatan 56

Göteborg

En svensk krigsman tiger med vad som rör försvaret.

Figur 11.

är kända,¹⁴ däremot inte assbrev. Ass-etiketter med överstrukna ortnamn kan härröra från försändelser av detta slag.¹⁵

Nummersystemet

Postanstalterna i Sverige utgjordes 1939 av postkontor, som ofta hade ett större eller mindre antal underlydande poststationer, samt postexpeditioner av olika klasser. Postkontor och postexpeditioner tilldelades PA-stämplor med egna nummer medan poststationernas stämplor hade postkontorets nummer jämte littera A-Ö. Så långt stämmer systemet med de tidigare nämnda journalnumren för postanvisningar, som dock fördelades i bokstavsordning, med undantag av Stockholm, Göteborg och Malmö som var placerade först i listan. PA-stämplorna fördelades däremot postdistriktsvis enligt följande:

1001 - 1099	Södra distriktet
1101 - 1199	Västra distriktet
1200 - 1287	Östra distriktet
1300 - 1374	Stockholms Distrikt

1400 - 1403	reservnummer
1500 - 1589	Mellersta distriktet
1600 - 1656	Nedre Norra distriktet
1700 - 1745	Övre Norra distriktet
1800 - 1801	reservnummer

Systemet började troligen konstrueras redan i samband med att Krigspostreglementet fastställdes 1929. Nummersystemet utgick från förhållandena den 1 april 1939, vilket innebär att vissa nummer aldrig togs i bruk på grund av att postanstalterna dragits in under tiden. Det kunde också inträffa att vissa poststationer bytte överordnat postkontor eller ombildades till postexpeditioner. Dessa liksom andra nytillkomna postanstalter placerades oftast i slutet av nummerserien, vilket förklarar att bokstavsordningen inte alltid är konsekvent.

Tilldelningen av stämplor

Gummistämplor togs i bruk i december 1939. En del postanstalter hade kvar dessa stämplor under en lång tid, även efter det att metallstämplor levererats. Gummi-

stämplarna användes nästan uteslutande vid postanstalter i Övre norra distriktet. Ett undantag finns: Kalmar hade en sådan stämpel med nummer 1219. Det förefaller som om stämpeln (eller i varje fall datuminsatsen) var tysktillverkad: avtryck med månadsbeteckningen Mai resp. Dez har påträffats! ¹⁶ Kalmar är för övrigt den enda ort där nummersystemet inte riktigt stämmer. 1219 var antagligen avsett som reservnummer för ev. tillkommande poststationer under Hultsfred, men fick tas i anspråk för Kalmar, som hade huvudnumret 1225. Troligen hade man gjort den felaktiga bedömningen att bara ett nummer skulle behövas.

De provisoriska gummistämplarna ersattes med början i januari 1940 av metallstämplar. Malmbergets stämpel levererades den 15 januari och därefter följde flertalet orter i Norrbotten. Enstaka stämpel tillverkades till orter i sydligare delar av landet (Kalmar, Singö och Öregrund).

Efter det tyska angreppet på Danmark och Norge 9 april 1940 förlades stora truppstyrkor längs vår västra och södra gräns. Från den 15 april levererades en mängd stämpel till orter i främst Väst- och Sydsverige.

De nya fältpostbestämmelserna den 1.11.1942 innebar bl.a. att ortnamn inte längre fick sättas ut på försändelser med fältpostnummer och att fartygsnamn inte fick anges. Den gamla indelningen i fästningspost och post till eller från krigsskådeplats upphörde: litterabeteckning slopades och marinpostnummer infördes. Alla postanstalter skulle ha beredskapsstämpel, även inom fästningsområde, där man till stor del använt civila stämpel. Detta är förklaringen till att stora militära orter som Karlskrona inte fick PA-stämpel förrän på hösten 1942. Det dröjde dock innan alla orter kunde tilldelas stämpel; många orter i främst Mellansverige fick inte stämpel förrän 1944. De sista tillverkades så sent som i maj 1945.

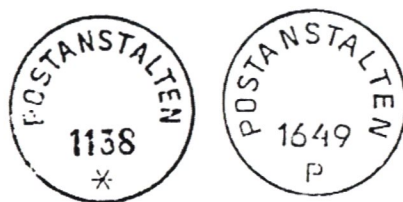
Stämplarna skulle förvaras vid postkontor och postexpeditioner av högre klasser. Det har inte varit möjligt att finna uppgifter om hur förvaringen och utsändningen gick till. Troligen fanns stämplarna vid postkon-

toret tills någon ort med underlydande poststation eller lägre ppx fick besök av militära förband, varpå stämpeln skickades efter från postkontoret. Detta betyder sannolikt att många orter aldrig någonsin behövde få ut någon stämpel; i andra fall låg stämpeln kvar en lång tid på överordnat kontor innan den togs i bruk.

Stämpeltyper m.m.

Gummistämplarna finns bara i en typ med avseende på bokstävernas placering. Metallstämplarna förekommer däremot i olika varianter, där bokstävernas placering varierar från "tät" hos de tidigaste till "extremt gles" hos de sist tillverkade (Fig. 12).

Postkontorens och postexpeditionernas metallstämplar hade en streckstjärna nedtill (saknas i gummistämplarna), medan poststationernas stämpel bara hade en bokstav. En enda stämpel med littera mellan två stjärnor har graverats, nämligen 1041 O (Revingehed). Bruksavtryck är okända (Fig. 13). ¹⁷ Ett tjugotal postanstalter hade stämpel med två stjärnor, medan ett fåtal (5 st.) stämpel var försedda med tre stjärnor. Två av dessa visas på Fig. 14-15, nämligen 1043 Malmö 1

Figur 12.

Figur 13.

Figur 14.
Figur 15.

och 1330 Stockholm 16. På det sistnämnda brevet har för övrigt hela R-etiketten klippts av. Som synes varierar utseendet på denna stämpeltyp med avseende på stjärnornas placering.

Stämplarnas utseende är relativt likformigt, men det finns små skillnader. En undertyp har observerats, där siffrorna i det fyrsiffriga numret är smalare än normalt.

Tillfälliga varianter finns även hos PA-stämplarna. Avtryck utan datum är kända från flera orter (Fig. 16).

Ofullständiga stämpelavtryck förekommer ofta. Kortet på Fig. 17 är sänt från Vännäs i Västerbotten och avsändaren "drar vidare norrut". Det går inte att av stämpeln avgöra var han hamnade, men det bör ha varit någon av orterna Boden (1702), Haparanda (1708), Kalix (1712) eller Övertorneå (1738), som den 5 januari bevisligen hade fått gummistämpel utan littera.

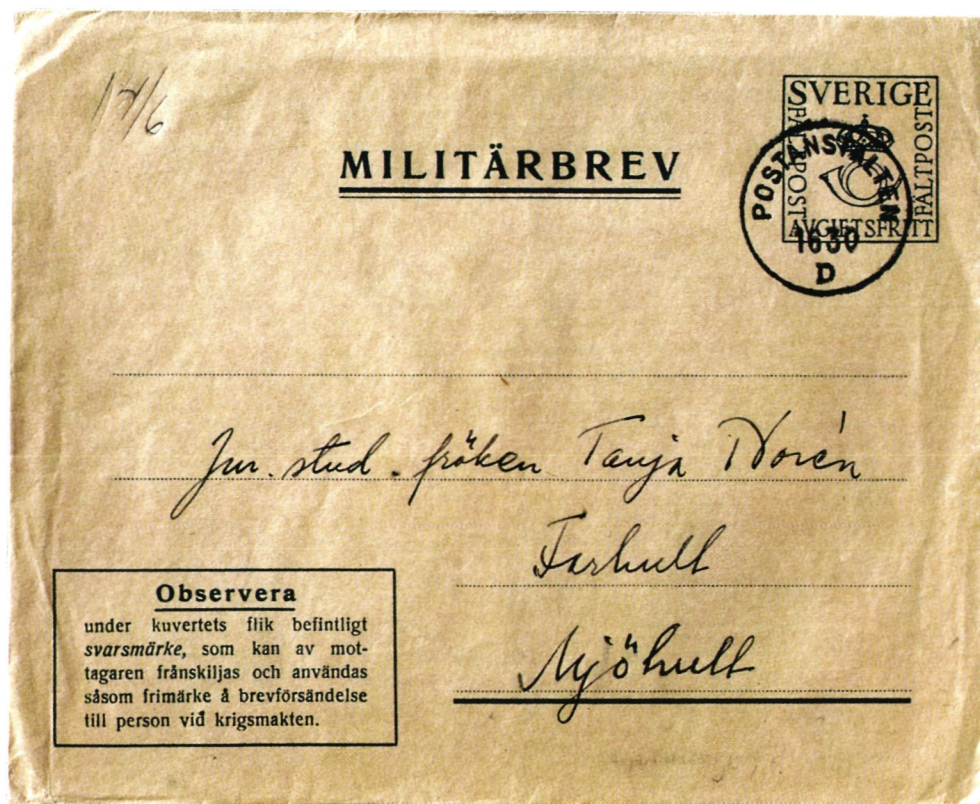
En del postanstalter hade flera exemplar

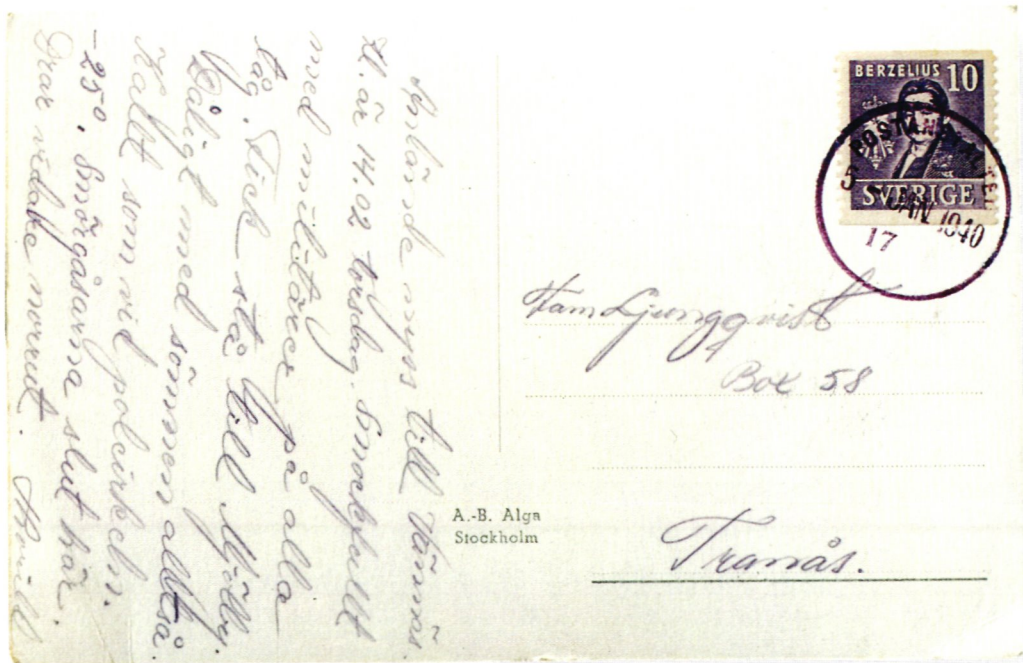
av PA-stämplor, ibland av samma typ, ibland av olika. Det rörde sig oftast om postanstalter med stor mängd avgående militärpost. Stockholm 16 är det främsta exemplet: man hade fyra stämplor med 1330*, en med 1330** och en med 1330***. Troligen fanns stämplarna i dessa fall både i kassan och på avgående avdelningen. I ett par fall användes två eller tre olika nummer vid samma postkontor: Göteborg 1 hade nr. 1117-19, Boden 1 hade fyra exemplar av 1702 och ett exemplar av 1703. Det förekom också vid några tillfällen att äldre stämplor byttes ut på grund av skada eller liknande.

"Nödstämplor"

Om PA-stämpel saknades på en postanstalt som tog emot militärpost, fick man ibland lösa stämplingen på annat sätt. Den mest kända "nödstämpeln" är väl cirkelstämpeln från Haparanda. Fig. 18 visar ett militärbrev-

Figur 16.

Figur 17.

Figur 18.

Avsändare: 1876 Gustafsson
 (postnummer och postort)
 Postförsändelse eller telegram till avsändaren av detta brev kort skall adresseras i
 noggrann överensstämmelse med nedan angivna adress. (Undvik telegram!)
 För HÄREN och under H. B. lydande
 luftstridskrafter.
 Följakt n. 22315
 (eventuellt trupperbands osv. benämning)
 (vederb. underavdelning av trupper-
 band: bat, komp, sky osv.)
 Skickat
 (eventuellt adressort)
 (förs. styrtkort) (adressort för andra
 förband)
 (fartyg, trupperbands osv.)
 För MARINEN.
 SVERIGE
 FALTPOST
 FALTPOST
 AVGIFTSFRITT
 214 om Post
 L. F. K. Axel 214
 Haparanda 7.

kort till Svenska Frivilligkåren, avsänt den 1.2.40, dvs. långt efter att Haparanda fått PA-stämpel.¹⁸

Raka stämplat med enbart datum är främst kända på försändelser från Malmö. Tjänstebrevet från 212 24 är sänt från ett I II-kompani som bevakade Malmö hamn (Fig. 19). Troligen användes denna rakstämpel i postkiosken på Malmö Central, som inte tilldelades PA-stämpel. Liknande rakstämplat är också kända från andra håll.

Andra provisoriska lösningar fanns också.¹⁹ Det "civilt" frankerade brevet från fältpost 246 34 (fördelningsartilleriet IV fördelningen) på Fig. 20 har en handskriven anteckning "Fältpost", kanske en fingervisning till postanstalten på (den hittills oidentifierade) orten. Sannolikt hade PA-stämpel inte levererats den 2.5.1940, varför man fick skära bort texten i en "postmästarstämpel".²⁰

Stämpeln "Makuleras" som förekommit i många utföranden användes generellt för

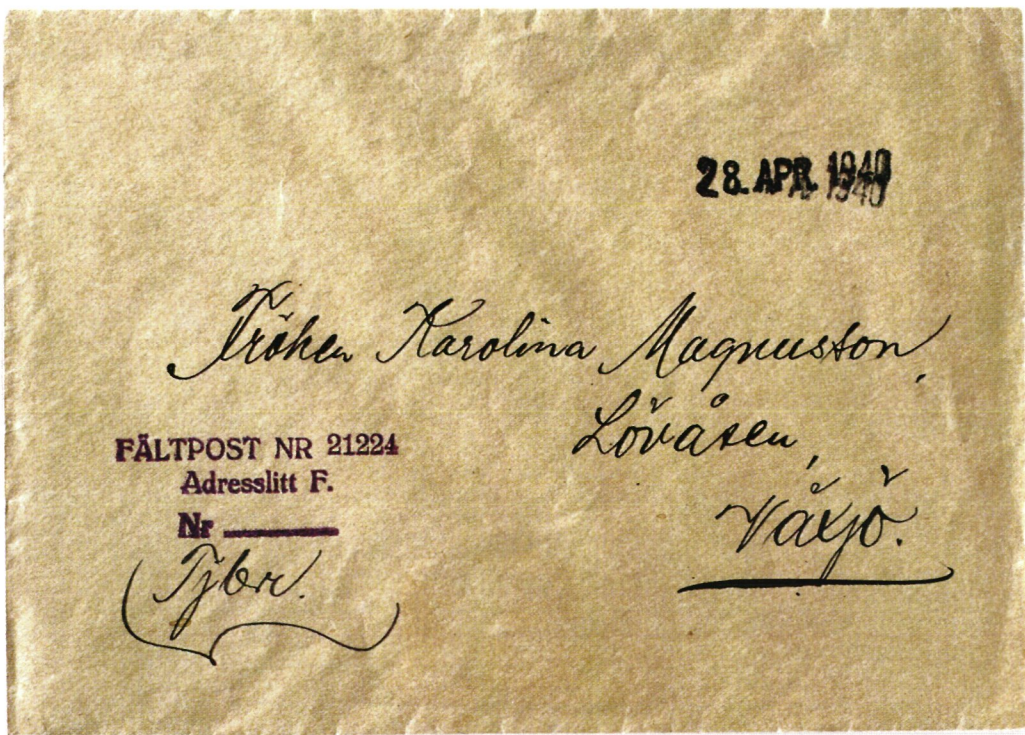
att stämpla sådana frimärken som av någon anledning undgått makulering. Om stämpeln på Fig. 21 medvetet är avsedd som ersättning för PA-stämpel är okänt. Makuleras-stämplatarna användes dessutom bl.a. på brev från malmfartyg, vars anlöpshamn skulle döljas. Rek-brev från sådana fartyg försågs liksom PA-reken med avklippta etiketter.²¹

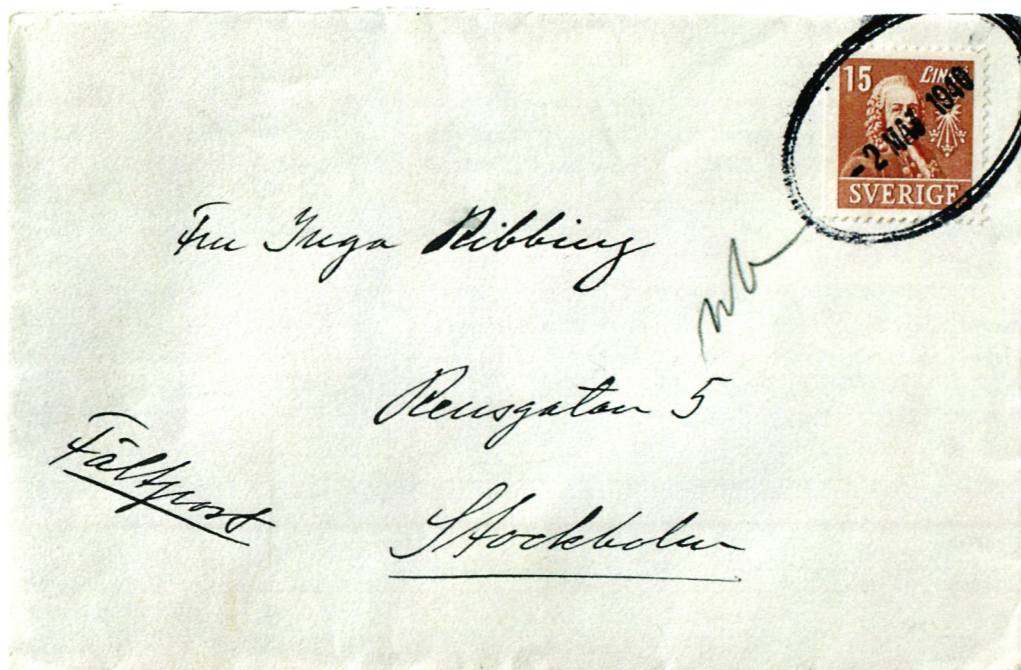
Efter andra världskriget

I cirkulär den 28 juni 1945 meddelades att PA-stämplatarna skulle tas ur bruk i samband med att den förstärkta försvarsberedskapen upphörde den 30 juni. Postkontor och postexpeditioner av högsta klasserna skulle förvara dem under lås, medan övriga postanstalter skulle sända in dem till överordnat postkontor.

Beredskapsplaneringen fortsatte dock, och nya stämplat med nummer levererades även efter kriget till nytillkomna postanstal-

Figur 19.

Figur 20.

Figur 21.

ter. En del stämplat överfördes från stängda postanstalter till nyöppnade.

Efter kriget diskuterades PA-stämplarna livligt. Bl.a. föreslogs från vissa håll att all post från postanstalter med många militärer skulle stämplas med PA-stämpel. Detta förslag, som redan förkastats under kriget, ansågs ogenomförbart, inte minst av kostnads-skäl.²² I en PM från 1950 diskuteras också i vilka fall beredskaps- resp. fredsstämpeln skulle användas. I princip skulle PA-stämpeln användas på all post från avsändare med fältpostadress, med undantag av bl.a. inbetalningskort och -telegram, telegram-postanvisningar, insättningsnotor och andra handlingar i Postsparbanken, tidningsrekvisitioner, skatteanvisningar, radiolicenser, poströstförsändelser och försändelser "i tjänsten".

I början av 1950-talet fördes också en diskussion inom Postverket om huruvida en ny stämpeltyp med endast ordet **Postanstalten** skulle införas. Efter diverse utredningar bestämdes att stämplarna i fortsättningen inte skulle innehålla nummer utan bara ordet **Postanstalten**. Alla stämplat sändes därför in till postverkets verkstad, där befintliga nummer slipades bort. Det skulle följaktligen bli omöjligt att se var en viss stämpel använts. Alla stämplat, oavsett typ och tillverkningsdatum, sändes in till verkstaden. Det är inte troligt att samma exemplar nödvändigtvis returnerades. Därför är det inte självklart att en viss postanstalt hade samma stämpeltyp före och efter bortslipningen.

Den 6 april 1950 sändes ett internt cirkulär till postkontor och postexpeditioner med bl.a. följande innehåll:

"I artikel 132:1 av expeditiönsreglementet till världspostkonventionen föreskrives: "Breförsändelser skola av inlämningspostanstalten förses med en stämpel, angivande – såvitt möjligt med latinska bokstäver – inlämningsorten och datum [...]" Om konventionens bestämmelse skall iakttagas, kan följaktligen uppehållsorten för sådant förband, som tilldelats fält- eller marinpostnummer, icke döljas, när det gäller försändelse till utrikes ort. [...] Två olika slags lösningar äro tänkbara. Antingen skulle det

kunna införas förbud att å försändelse till utrikes ort angiva fält- eller marinpostnummer i avsändarens adress, eller också skulle man vid krig eller krigsfara kunna underlåta att tillämpa föreskriften [...]"

Vidare konstateras att man enligt art. 126:6 och 138:3 skall använda stämpel med ortnamn även vid efter- och återsändning. Cirkuläret ger inga lösningar, men man anser det enklast att världspostkonventionens bestämmelser sätts ur kraft vid beredskaps- och krigstillstånd. Under kriget fanns inga restriktioner mot att använda PA-stpl på post till utlandet, men sådana försändelser är ändå ovanliga.

Enligt bestämmelserna skulle stämplarna endast användas vid krig eller beredskap. Vid några tillfällen har dock stämplarna använts efter kriget. Vid ett inbrott på poststationen i Bonässund den 27.12.1964 stals bl.a. den ordinarie datumstämpeln. En beredskapsstämpel från Örnköldsvik rekviderades i hast och användes på kvällen den 28.12. och på morgonen den 29.12. (Fig. 22). Vid poststationen Asker användes en PA-stämpel den 8.5.67, där avtrycket kompletterades med en rakstämpel (Fig. 23).

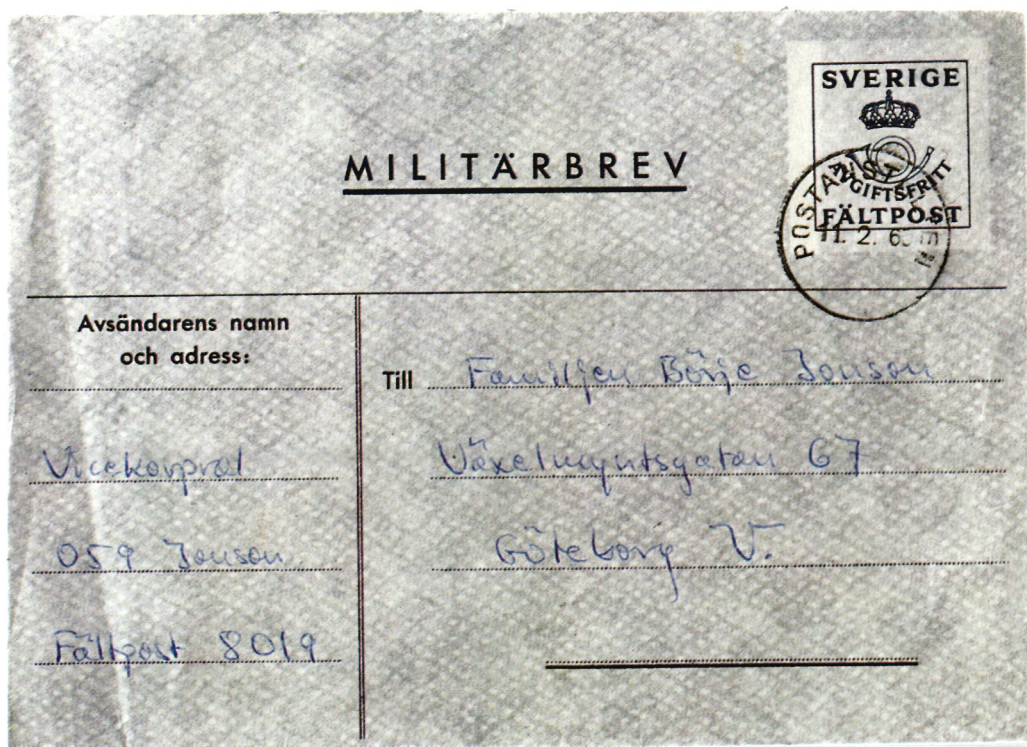
Vid krigsförbandsövningar har vid några tillfällen PA-stpl använts av (medvetna eller omedvetna?) misstag. Stämpeln 1645 Ö (Bruksvallarna) är känd på ett militärbrev från den 3.3.1947, avsänt från fp 501 22.²³ Såvitt bekant är detta det enda efterkrigsbelegget där numret fortfarande fanns kvar. Stämplat med bortslipade nummer är kända bl.a. från åren 1951, 1964, 1965, 1967, 1972 och 1973 (Fig. 24). Maskinstämplat med texten **Postanstalten** eller den senare benämningen **Postkontoret** tillverkades efter 2. världskriget, troligen till alla postanstalter med stämplingsmaskiner.²⁴ Dessa stämplat var endast avsedda som beredskapsstämplat, men har vid några tillfällen tagits i bruk som "nödstämplat" då ordinarie maskin varit trasig eller inte räckt till, t.ex. i jultrafiken (Fig. 25-26). Handstämplat med texten **Postkontoret** har också tillverkats, oklart i vilken omfattning. På omslaget till *Instruktion för sorteringspostkontor*, 1982 års upplaga, finns avbildningar av (fabricerade) försän-

Figur 22.

Figur 23.

Figur 25.

Figur 26.

delser med sådana stämplat.

Efter att PA-stämplatarna upphörde kan man finna "hybridstämplat" där valsen till beredskapsstämplatarna av typ Nyberg 30 (Maskinstpl. nr. 112) kompletterats med ordinarie stämpelhuvuden. Sådana stämplat är kända från Karlskrona (16-21 december 1992) samt Karlskoga (ca. 10 dagar i april 1993 samt ca. 6-11.12 samma år)²⁵ (Fig. 27.)

Bestämmelserna om beredskapsstämpling fanns i publikationen *Allmänna försvarsbestämmelser* (AFB).²⁶

"Rekvisition av beredskapsstämplat (skaftstämpel, stämpelvals) görs hos Postens industrier (PVI).

Postområdets samtliga beredskapsstämplat förvaras i fred vid områdespostkontoret. Där förvaras även erforderliga års- och datumstilar [...].

Beredskapsstämplat avsedda att användas inom järnvägsposten förvaras i fred vid vederbörlig regionförvaltning [...]"

"Beredskapsstämpel skall användas för stämpling av

- all inlämnad post som normalt stämplas*
- all post som normalt ankomststämplas*
- all post som normalt stämplas i samband med efter- eller återsändning.*

Fredsstämpel används i övriga fall."

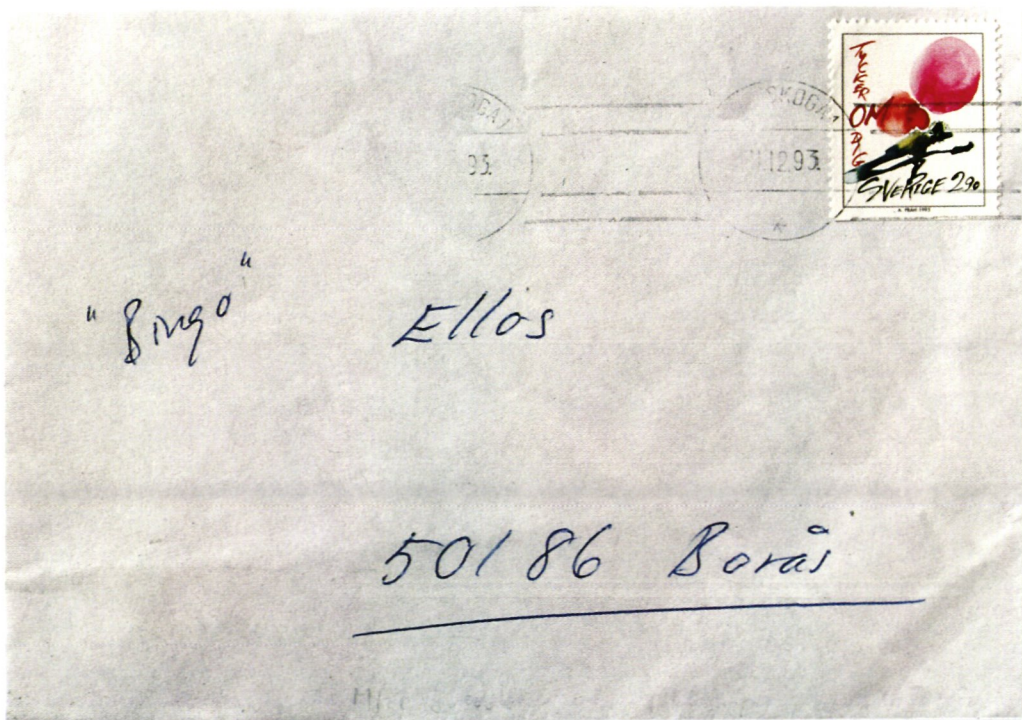
"Postställe och lantbrevbärare tilldelas i regel icke beredskapsstämpel.

Postområdeschef kan besluta att beredskapsstämpel tilldelas postställe om särskilda skäl föreligger [...]"

Eftersom beredskapsstämplatarna efter kriget inte hade nummerbeteckning skulle det inte medföra några svårigheter att tilldela postställen (dvs. tidigare postombud) egna stämplat. En intressant uppgift är att även järnvägsposten skulle tilldelas stämplat, vilket inte skedde under kriget.

I september 1991 kom en ny upplaga av AFB. I samband med detta informerade Posten om drastiska förändringar:

Figur 27.

"I samband med nytrycket upphör alla bestämmelser om beredskapsstämpling av försändelser samt bestämmelserna om användande av särskilda etiketter utan postkontorsangivelse.

Beredskapsstämplar och stämpelvalsar skall omgående förstöras på platsen eller insändas till PIC för makulering.

*Ovan nämnda etiketter skall makuleras, helst genom bränning."*²⁷

Orsaken till detta beslut är troligen dels att militärbrev och -brevkort inte längre stämpas med datumstämpel, dels den då planerade lokaliseringen av all datumstämpling till vissa postterminaler.

Postanstalten-stämplarna är en visserligen relativt kort men mycket intressant parentes i Postens historia. Införandet av stämplarna var en stor apparat: alla postanstalter fick stämpel, vilket betyder att mer än 4.500 stämpel tillverkades under krigsåren.

Värdering av Postanstalten-stämplarna

Det är omöjligt att göra en generell värdering av beredskapsstämplarna. Att med ledning av stämpeltypen bestämma värdet (som man försöker göra i *Facit Postal*) är naturligtvis fullständigt omöjligt, lika litet som det går att sätta ett generellt pris på alla stämpel av en viss normalstämpeltyp där värdet ju kan variera från noll till tusentals kronor. Vissa av PA-stämplarna förekommer i stora mängder, särskilt från orter med stora militärförläggningar. Andra orter kunde ha sporadiska besök av militärer och försändelser är därför ovanligare. Å andra sidan kunde ju en mycket liten ort med ringa civil postmängd plötsligt få besök av stora förband som skrev betydligt fler brev än ortsbefolkningen tillsammans. Detta gör att existerande prissättning av vanliga ortstämplar inte direkt kan överföras på beredskapsstämplarna.

Litteraturförteckning

AFB = Allmänna Försvarsbestämmelser,
utg. av Postverket 1982 och 1991

Auktionskataloger från frimärksfirmor

**Bergman, Leif, Dahlstrand, Gunnar
& Svahn, Owe,**
Svenska maskinstämplor 1891-1989.
Boden 1989.

Bjersne, Stig,
Posten och beredskapen (*MPT* 38, s. 3-18)

Bjersne, Stig,
Vad är detta för en stämpel?
(*MPT* 30, s. 28-31)

Colliander, Bengt,
Fältposten (ur: Sveriges militära beredskap,
sid. 630-632, Stockholm 1982)

**Eliasson, Åke, Lindgren, Hans
& Sundquist, Gösta,**
Post i Norr: Norrbottens posthistoria,
postanordningar och stämplor. Boden 1992

**Handbok över svenska post- och
makuleringsstämplar 1685-1951,**
Stockholm 1952

**Instruktion för
sorteringspostkontor (ISp),**
1982 års upplaga

Krigspostreglemente (KrPR),
1929 och 1941 års upplagor

**Kungl. Generalpoststyrelsens
allmänna cirkulär**
1939-1945

Kuriren
(Information från Postens huvudkontor) nr
29, 6 september 1991

MPT = Militärpostal tidskrift,
utg. av Sveriges Militärpostsällskap (SMPS)

Mobiliseringsinstruktion för postverket,
1930 och 1952 års upplagor med ändringar

**Nummerförteckningar över
inbetalningsjournaler för
inrikes postanvisningar,**
1939 och 1946 års upplagor

Postanstaltsförteckningar
1938-1946 med ändringar

Svahn, Owe,
Beredskapsstämplar på villovägar
(*SFT* september 1994)

Wägerman, Ingemar,
Postanstaltenstämplarna:
beredskapsstämplarna under och efter andra
världskriget. Stockholm 1986

Wägerman, Ingemar,
Senaste nytt om Postanstalten-stämplarna
(*MPT* 36)

Wägerman, Ingemar,
Svensk postcensur under andra världskriget.
(*Meddelanden från Postmuseum*, 38)
Stockholm 1995

Otryckt material:

Egen skriftväxling med:
Postens försvarsavdelning. informationsav-
delning (motsv.) och arkiv,
ca. 200 postanstalter
samtliga regionförvaltningar (motsv.)
Försvarsstaben &
filatelisten.

PM från Poststyrelsens
försvarsavdelning 25.3.1976.

Postens arkiv:
Ark med provtryck av stämplor vid Postkon-
toret Stockholm 16. februari 1950.
Censurbestämmelser för posttrafiken vid
krig, 1936 års upplaga.
Förteckning över fältpostnummer. (Dnr. M
110/1940:13 och 45).

Postmuseum:
Gravörernas "dagbok" med stämpelavtryck.
Leveranskort från Postverkets verkstad.

Illustrationer ur egen samling om inte annat anges.

Noter

- 1 Dessa avtryck låg till grund för förteckningen i Handbok över svenska post- och makuleringsstämplar, s. 319-320
- 2 Krigspostreglemente 1929, bil. 1, § 2
- 3 Wågerman 1995 behandlar den svenska censuren i allmänhet och Allmänna Säkerhetstjänsten i synnerhet
- 4 Förteckning över fältpostnummer, Postens arkiv Dnr M 110/1940:13 och 45
- 5 Fältpostens organisation beskrivs bl.a. av Bjersne i *MPT* 38 samt av Colliander
- 6 MIP 1930, § 24
- 7 KGPS Cirk 1939:88
- 8 Post i Norr s. 96, Bjersne i *MPT* 32
- 9 KGPS Cirk 1941:32
- 10 KGPS Cirk 1942:94
- 11 KGPS Cirk 1943:34
- 12 Illustrationer se *MPT* s. 42, s. 17
- 13 KGPS Cirk 1939:88
- 14 *MPT* Nr 29, s. 41
- 15 *MPT* Nr 42, s. 17
- 16 *MPT* Nr 42, s. 16
- 17 Avtryck från Postmusei kartotek
- 18 Post i Norr s. 96 diskuterar denna stämpel
- 19 Wågerman 1995 s. 88-90 har fler exempel
- 20 Bjersne *MPT* 30
- 21 Wågerman 1995 s. 91
- 22 PM Försvarsavdelningen 19.11.1949
- 23 *MPT* 35, s. 59
- 24 Bergman s. 46, 75, 126
Svahn 1994
- 25 Svahn 1994
- 26 AFB 1982, avsnitt 4.6
- 27 *Kuriren* nr 29, 1991